ALMAN DİLİNİN TARİHSEL GELİŞİMİNE BİR BAKIŞ

Handan Doğruman

Varlığının ilk insan toplulukları kadar eski olduğu artık tartışılmaz biçimde kanıtlanan dil, yapısı ve gelişmesi bakımından kullanıldığı toplumla çok yakın ilişkiler içinde bulunmaktadır. Dil en basit tanımı ile bir iletişim aracı olarak toplumda önemini her zaman vurgulamış, bireylerin üzerinde özel bir baskı yaratarak kurallarını, yasalarını ve kavramlarını sürekli kullanmalarını sağlamış, sonuç olarak kuşaktan kuşağa yüzyıllardan beri varlığını kanıtlamıştır. Kaynak açısından incelersek yeryüzündeki dilleri Hint - Avrupa, Hami - Sami, Kafkas dil aileleri ile, Ural - Altay ve Bantu dil gruplarına ayırabiliriz. Diller arasında dil ailelerinin varlığı ses yasa ve sistemleri (*system*), biçim özellikleri, söz dizimi ve söz varlığındaki koşutluklar incelenerek birtakım ortak yanların saptanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bugün Orta Avrupanın pek çok bölgesinde konuşulan Alman dili Hint - Avrupa dil ailesine giren dillerdendir. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca özellikle Alman bilginlerinin yoğun çalışmaları sonucu diller arasındaki ilişkilerin durumuna göre akrabalıkları bulunmuş, özellikle karşılaştırmalı dilbilim yöntemiyle Sanskritçe ve Avrupa dillerinin yakınlıklarına dikkat çekilmiştir. Sir William Jones Hindistandaki çalışmalarıyla, Schlegel «Hintlilerin bilgelikleri ve dilleri üzerine» adlı geniş yankı uyandıran yapıtıyla bu alandaki çabaların en güzel örneklerini verdiler. Aslında karşılaştırmalı dilbilim alanında Hollandalı L. Ten Kate onsekizinci yüzyılda bazı önemli bulgularla Franz Bopp'un çalışmalarına öncülük etmiş, bu bilgin de Sanskritçenin çekim sistemini inceleyen yazısını 1816 da yayınlamıştı.

Bu kanıtlar daha çok tarihsel belgelerin araştırılmasıyla gerçekleştiriliyordu. Söz konusu dillerin sayısı giderek artıyordu ki, bir aile oluşturan bu varlıklar, adlarını içeren uzun bir sözcükle örneğin

Schlegel'in ortaya attığı «Hint-Latin', Pers-Germen dil ailesi» olarak verilmek istenmişti. Fakat sonraları 1823 yılında F.v. Klaproth'un »Asia polyglotta» adlı yapıtında kullandığı «Hint - Avrupa dil ailesi» deyimi giderek yaygınlaşıp genel bir tanıtım terimi oldu. Bu ailedeki dillerin ortak yanlarının ortaya çıkmasına büyük katkısı olan Franz Bopp «Sanskritçenin sözcük çekim sisteminin Grek, Latin, Pers ve Germen dilleriyle karşılaştırılması» adlı yapıtında Pers ve Hint dillerinin gösterdiği yakın akrabalığı belirtmiş, yapıtta Latincenin de çekim dizgesinin diğer dillerle birlikte araştırmasına yoğunluk verilmiştir.

Yüzyılın ikinci yarısında August Schleicher benzerlikleri kesinleşen dillerin ortak yanlarını saptayarak bir kök yada kaynak dil varlığının söz konusu olduğu görüşünü savunmuş, hatta bu dnlde küçük bir öykü bile yazmayı denemiştir. Schleicher'in saptadığı «diller soy kütüğü» bazı yanılgılar taşımakla birlikte bugün bile değerinden çok şey yitirmemiştir.

Yirminci yüzyıl başlarında bulunan ölmüş dillerin de katılmasıyla bugün Hint Avrupa dil ailesi kapsamına giren başlıca dilleri şöyle sıralayabiliriz : Hintce, Avestce, Farsca, Toharca, Ermenice, Grekce, Hititce, Illirce, Italca, Keltce, Germence, Slav dilleri, Baltık dilleri, Arnavutça, Latince, ve eski Anadolu dilleri. Bu dillerin varlığını kanıtlayan belgeler Hintçe, Hititçe ve Grekçede olduğu gibi Isa öncesi 2000 yılına kadar uzanır.

Baltık-Slav dilleri ve Ermenice yapıtlar Isa sonrası yüzyıllara ait olup genellikle dinsel nitelikledir.

Hintçenin en eski anıt belgelerini oluşturan Vedalar o çağlarda soyluların kullandığı ve yazın dili olan Sanskritçe yazılmış ve bu dilin hep aynı kalıp, hiçbir değişikliğe uğramaması nedeniyle incelenmesi bilimsel açıdan büyük değer taşımaktadır.

Gerçi onyedinci yüzyıldan beri Hindistana görevli giden çeşitli uluslardan misyonerler, ki bunlar arasında Sassetti, Schulze, Coeurdoux sayılabilir, kişisel gözlemleriyle Sanskritçenin Latince ve Grekçe ile olan yakın sözcüklerini, çekim benzerliklerini farketmişler, fakat bu bulgular bilim çevrelerince gereğince değerlendirilmediğinden etkisiz kalmıştır. Ancak 18. yüzyıl ikinci yarısından sonra Sanskritçe Avrupalıların bilimsel inceleme alanına girmiş, karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarında örnek dil olarak alınmıştır. Sanskritçe daha

önceleri dilbilim çalışmalarında kullanılsaydı kuşkusuz bu bilim dalı daha da ileri bir düzeyde bulunurdu.

Hint - Avrupa dil ailesini oluşturan diller görülüyorki Avrupanın tümünü içine alan, Akdeniz bölgesi ve Türkistan, Afganistan, Iran, Hindistan gibi geniş ülkelere yayılan bir etkinliğe sahip. Doğubatı doğrultusunda bu dillerin ayırımı için tanınmış Fransız dilbilimcisi Meillet Latince ve Eski Iran dilindeki 100 sayısını örnek alarak (lat. centum yun. hekaton, buna karşın Avestce satem Farsca: sad) doğudaki dillere satem, batı dillerine de kentum dilleri adını vermiştir.

Germen dilleri kentum dillerinin oluşturduğu bütünün bir parçası olarak Keltçe, Italca, Grekçe, Illirce ile gerek tarihsel gerekse coğrafî yönden daha yakın ilişkiler içinde gelişmiştir.

Hint-Avrupa dil ailesine giren bütün dillerin bir kök yada kaynak dilden çıkmış olması bilimsel incelemelerde çıkış noktası olarak alınır. Bu kökdilde elimizde anıt ve belge olmadığından bu dildeki sözcüklerin ortak yanı bulunarak bilimsel olarak saptanır, yeniden kurulur.

Bu yöntemde uzun yıllar en çok Sanskritçenin esas alınması gelenek haline gelmiş, bir yerde bu dil sanki kökdille eşit kılınmıştır. Fakat sonraki yıllarda Sanskritçenin de, diğer pek çok sayıdaki dil gibi kök dilden ayrılan, onun sadece bir kolunu oluşturan nitelikleri taşıdığı görülmüştür. Bazı dillerde ortak özellikler öteki dil gruplarında bulunmayabilir, bu yitirilen özellikler dillerin geçirdiği değişiklikler ve gelişimlerindeki yapısal farklılıklardan oluşmaktadır.

Örneğin das Augment - geçmiş zamanı belirtmekte kullanılan bu biçim Aryaca, Grekçe, Ermenice gibi güney dillerine özgüdür, Lâtince, Germence, Keltçe, Slavca gibi daha kuzeyde yaygın dillerde görülmez. Ön hecenin yenilenmesiyle oluşturulan Reduplikation, yani eylemlerde başka bir geçmiş zaman biçimi de Hintçe, Grekçe, Latince ve ölmüş dillerden Gotçada yaygındır. Arya dilindeki ilgeç - bhi, Grekçede - phi, kökdilde sözcük ardından gelen öge ve sonek - bhi Almancada bei ile verilebilir.

Diller yaşayan, konuşuldukça sürekli değişebilen seslerden bileşik yapıya sahip olan varlıklar olduğuna göre Hint-Avrupa kök

dilinin sözcük yapısı da bugün yaşayan dillerden bazı farklı ögeler gösterir. Örneğin ötümlü ünsüzler ph, bh, th, dh, kh, çift dudak, damak, gırtlak ve yan ünsüzlerinde sayıca çok yer alır. Buna karşın sürtünücüleri oluşturan f, v, pf, j, z gibi sesler görülmemektedir. Karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarında ünsüzler esas ortak ses olarak kabul edilir, ünlüler belirli süreç içinde değişmelere, yozlaşmaya uğrayabileceğinden dayanıklı sesler olmadığından tutucu bir tutum göstermezler. Sözcüklerde vurgulama bunları oluşturan hecelerin herbirinin vurgu taşıyabilmesiyle gerçekleşir. Heceler kısa yada uzun olabilmekte, çoğunlukla açık hece tanımına uymakta, sözcükler çekim sırasında arkalarına ekler alarak tümce içindeki ilişkilerini sağlamaktadır. Yazıkki bugün yaşayan dillerin çoğunda bu ekler ya tüm olarak yada büyük ölçüde yok olmuş, ancak Almancadaki «dem Manne» örneğindeki gibi tek tük de olsa kalıntılar saptanabilmiştir. Buna karşın dillerin yaşama direnciyle yitirilen bu öğelerin yerine yeni olanaklar doğmuş, değişik belirtme ögesi (Artikel) yada adıllar (Präposition) bu yitirilen ekler yerine dillere yerleşmiştir. Bu sözcükler genellikle adların önüne yerleştirildiğine göre, tümce içi ilişkilerinin sözcük kümelerinin arkasına takılması yada önde belirtilmesi ilkesi ayrıca insan düşüncesinin gelişim çizgisine bir ışık tutar kanısındayım. Hint-Avrupa kök dili bükümlü dil özelliğini gösterdiğinden, önce bu terimle anlatılan nitelik üzerinde duralım. Büküm, sözcüğün çekiminde kökün özellikle kökteki ünlünün değişmesidir. Bu kök dilde 8 kadar ad durumu, bir başka deyimle yalın durum (N), belirtme durumu A, yönelme durumu (D) kalma durumu (L) çıkma durumu (Abl) tamlayan durumu (G) araçlı durum (Ins) hitap durumu (Vok) saptanmış, birçok kollarında değişik sayıda azalan durumlara geçilmiştir. Eski Grekçede Isa öncesi 2000 yıllarındaki anıtlarında bile en çok beş ad durumu gözlenmiştir. Sözcüklerin çekim özellikleri daha çok dillerin herbirinin özell yapısına bağı olarak gelişmiştir. Almancada ad türünün çekimi J. Grimm-in deyimiyle kuvvetli ve zayıf olarak sınıflandırılır. Fakat dilin tarihsel gelişmesindeki ad çekimlerinde ünlü ve ünsüzlerin önemine göre «a, o, u, i» ünlü çekimleri yada «n» ünsüz çekimi olarak adlandırmak daha yaygındır. Ad türleriyle belirtilen nesneler tekil, çoğul ve ikili olarak göze çarparki bu ikili durumlarda (Dual) kullanılan isim ve eylem biçimini Gotça, Lityanyaca gibi çok gelişmemiş

insan topluluklarının konuştukları dillerde bulmak olasıdır.
got.wit - biz ikimiz got.ugkis - ikimizi

Sözcüklerin bir bölümü içerik bakımından çoğul kavramlar oluştururlar. das Gebirge, Gefilde, i Brüderschaft, r Wald, s Heer

Yeryüzündeki pek çok dilde olduğu gibi Hint-Avrupa dil topluluklarında da adlarda cinsiyet kavramı bulunmaktadır. Buna göre adların bir bölümü eril, bazısı dişil, geri kalanı da türsüz sayılmaktadır. Kök dilden ayrılan kimi dil kümelerin türsüz sözcükleri eril yada dişil olarak geliştirmişler kimileri de tek bir belirteç İngilizce bu tip bir Germen dilidir. Almanca ise İngilizce ile yakın akrabalığına karşın her üç belirteç ögeden geniş biçimde yararlanan bir özellik taşır. Hint-Avrupa kök dilde önad dediğimiz ve adların çeşitli nitelik, durum ve sayılarını belirten sözcüklerle birlikte dilleri oluşturan zaman, yer ve nitelik belirtecleriyle ilgeç, bağlaç gibi sözcük kümeleri dillerde henüz çekim ögesi var olmadan da etkindi. Dillerin oluşması yönünden tümüne bir göz atarsak ilkel dillerde sözcüklerin genellikle ad türünden yapılmış olduğunu, eylem belirtenlerin belirli bir düzeyde kullanıldığını ve Sanskritçenin geç dönemlerindeki yapıtlarda bile eylemsiz tümcelere sık raslandığını söyliyebiliriz. Eylem türü Hint-Avrupa dil ailesinde en gelişmiş biçimde Hintçe ve Grekçede kendini gösterir. Dillerde ad gösteren sözcüklerin eylemlerden çok daha eski olduğu gerçeği kabul edildiğinden tümce tiplerinde eylemlerin ağırlık kazandığı dönemler tarihsel bakımdan daha yeni sayılmaktadır. Eylem biçimlerinin zenginliği ve ekler bakımından eski Hint dili en çok çeşitlilik gösteren dillerin başında gelir. Eylemler için söz konusu olan, anlam ve dizimle bağlantılı bulunan çatı kavramı bugünkü etken - edilgenlikten başka orta çatıyı kapsamaktaydı. Edilgenlik o çağlarda tam oluşmuş değildi. Germen dillerinden İsa sonrası 4 üncü yüzyıldaki Wulfilanın İncil çevirisiyle günümüze ulaşan Gotçadan bir örnek verirsek «haitada» biçimi edilgen bir anlamla isimlendiriliyorum karşılığıdır .

Diller zaman açısından birbirinden çok farklı düşünme ve anlatım biçimlerine, eylem çekimlerine sahiptir. Grekçe ve Latince gelişmiş dillerin en iyi örneklerinden olduğundan bu dillerde zaman açısından eylemin ayrıntılarını verebilen zaman türleri gelişmiştir. En önemlileri şimdiki zaman (praesans), geçmiş zaman (perfectum) gelecek zaman (futurum), geniş zaman (aorist) kavramları olarak

alınabilir. Geçmişte sürerlik (imperfect), tamamlanmış geçmiş ((plusq) kesin gelecek (fut. II).

Geçmiş zamanı belirtmek amacıyla Hintçe, Frikyaca, Ermenice ve Grekçedeki Augment türünde, eylem e- öntakısı alır ki Kuzey dillerinde bu biçime rastlanmadığından, yalnız güneydeki diller bu özellikden yararlanmışlardır. Hint-Avrupa kök dilinde ise bugünkü zaman, geçmiş yada geniş zaman kavramları eylemlerle zaman açısından çok yapılan işin, anlatılan şeyin nasıl, hangi koşullarda oluştuğunu belirten öğelerdir. Görünüş yada kılınış (Aktionsart), bu dilbilgisel kavram eylemlerin belirttikleri oluş, iş, durum ve gelişmenin zaman açısından ayrılık ve farklılığını yansıtır. Eylemleri buna göre incelersek anlamlarına göre çeşitli öbeklere ayırabiliriz. 1) süreklilik (durativ) gösterenler 2) bir başlangıç, sona erme, bitiş, yani olayın değişime uğraması, yeni bir görünüme geçiş gösterenler. (perfektiv) Eski dillerde bu farklılık şimdiki zaman ve Aorist yoluyla belirtilmekteydi. Germen dilleri süreklilik gösteren eylemlerden, sonuç yada başlangıç bildirenlere geçmekte *got.* ga- *e.i.*ge- *eya.*ga-, gi- önhecesinden yararlanır. got. stop- duruyordu, ga-stop-durakladı, bahan-schweigen, susmak, ga-bahan-susmaya başlamak.

Aynı özelliği Latince ve Slav dillerinde de buluyoruz.

lat. tacere : con- ticare = susmak

Başka bir örnek : «sehen-görmek» eylemini ele alalım. Burada eylem sürekli, başlangıç noktası olmayan bir durum iletir; görme yeteneği olan kimse amacı doğrultusunda eylemi gerçekleştirmiştir.

«Ich sehe das Bild.». Fakat tümcede eylemi değiştirip «ich erblicke das Bild». olarak okursak birdenbireo görmek anlamıyla bir başlangıç belirtilmiş olur. Bu tür eylemlerden : suchen-finden; werden-sein, werfen-treffen, gehen-vergehen, örnekleri verilebilir.

Suchen'de başlama ve sona erme bilinmeksizin eylemin anlamında süreklilik vardır, finden ise süregelen durumun sona erme, bitme noktasına geldiğini açıklar. Finden o kadar kısa sürede gerçekleşir ki dilde «ich finde» yerine çok kez «ich habe es gefunden» deyimi kullanılır, yani geçmiş zaman biçimi anlam bakımından yaşanan anı yansıtır.

Geniş zaman Hint-Avrupa dillerinde çok kullanımı olan hatta şimdiki zamanı bile geride bırakan bir zaman biçimidir. Hint dilinde

10 kadar şimdiki zaman çekimleri saptanmış, Grekçe ve Latincede de eylem çekimleri gelişmiştir. Geçmiş zaman (perf) daha çok sürekli ve yenilenen durum, oluş, işleri belirleyen, bugünkü zamanla yakın psikolojik ilişkisi bir zaman betimleyen eylem biçimidir. Eylemlerde önemli bir dilbilgisel tür olan kip, eylemin bildirdiği durumun, oluşun konuşan açısından ne biçimde anlatıldığını bildirir. Gerçekleri yansız yansıtan bildirme kipi (Ind), irade ve kesinlik belirten isteme kipi (Konj.) istek, eğilim, olanak kapsayan istek tipi (Optativ), emir, buyruk içeren buyrum kipi (Imperativ) ve bildirme kipinin tarihte başka bir örneği (Injunktiv) dir.

Hint-Avrupa kaynak dilinin tarih boyunca sürekli değişim gösterdiği, yayıldığı alanların genişligi nedeniyle çeşitli etkenliklerle başka görünümler aldığını söylemiştik. Bu farklı görüntüler yanında hemen belirtelim ki ana öğeler aynı kalmış niteliklerini yitirmemiştir. Örneğin «Merseburger Zaubersprüche ile Hindistandaki Athawaveda» arasındaki büyük benzerlik, yada Kuzey Germen yazınında Kenninger adıyla bilinen üslup özeliği, ki adları bir başka tamlama ile tanımlamaktan oluşur.

Örnek : Kamel-Schiff der Wüste, bir başka örnek de Nibelungenlied'de görülen 3 özel isimden sondakinin özelliğinin de belirtilmesi* öğesi Sanskritçedeki yapıtlarda da bulunmuştur.

Dillerin gelişmesinde vurgu öğesinin neden olduğu değişiklikler önemle üzerinde durulması gereken bir sorudur.

Kök dilin İsa öncesi 2000 yıllarından sonra doğu, batı yönünde insan topluluklarının dili olarak sayısız ülkeye yayıldığını düşünürsek vurgu değişiminin zamanla çok arttığını kabul etmemiz gerekir. Batı kolunu oluşturan Kentum dilleri Avrupanın orta ve batısındaki ülkelerde konuşulmaktadır, bölgelere göre Germen dilleri batı, kuzey ve ortasında, Roman dilleri ve Grekçe güneyde, Keltçe (ölmüş dil), Toharca (Türkistan, Hititce, Anadolu) da yer almıştır. Satem dilleri Avrupanın duğusunda, Slavca kolunda Rusca, Lehçe, Çekçe, Slovakça, Slovence, Hırvatca, Bulgarca, Baltık kolunda Litvanyaca, Letonca; güneyde Balkanlarda Arnavutça eski Trakyaca, Asyadaki kolunda Sanskritçe (Hindistan) Ermenice, ölü Frikya dili Anadoluda etkindir.

Yeryüzü dillerinin en Çok konuşulanlarını içine alan Germenceyi Grek ve Latin yazarlarından elde kalan belgeler, Fincedeki Germence

kökenli sözcükler, Run alfabesiyle yazılı kitabeler yoluyla tanıyabilmekteyiz. Özellikle Fincedeki ödünç sözcükler bu dil fazla değişime uğradığından en eski biçimlerini korumuş, günümüze kadar gelmiştir.

Fin. taika got. taikns Zeichen, işaret
Fin. kana got. hana Huhn tavuk
Fin. kuningas germ. kuningaz
Fin. rengas germ. hrengaz got. hriggs ahd. hring
Fin. kelrnas-istekli germ. gernaz got. gairns ahd. gern
fin. tiuris germ. diuriz ahd. tiuri
fin. vantus germ. wantuz Handschuh

Germenlerin önceleri yaşadıkları alanı Oder'le Weser nehirleri arasındaki ovayla, Schleswig-Holstein, Danimarka adaları ve güney İsveç olarak kabul edebiliriz.

Eski dillerde sözcük içinde vurgunun yeri kesinleşmemişti, her heceye kayabilen özellikle çok hecelilerde sonekte bile bulunması olası bir vurgu dizgesi söz konusuydu.

Örnek : Lat. Roma, Romanus, Romanórum, Romanorúmque

Germen dillerinin kesin belirtilerinden «dinamik vurgulama» sonucu vurgu zamanla kök sesle yerleşmiş, sözcüğün son seslemleri, -örneğin, çekim seslemlerinde-, giderek değer kaybı, başka bir deyimle seslem kaybına neden olmuştur.

Vurgusuz seslemlerin ünlüleri sözlükteki yerlerini yitirerek yok olup gitmişlerdir. Sözcükte vurgulamanın kök hecede toplanması uzun yüzyılları kapsamış, ayrıca her sözcükte de aynı biçimde gerçekleşmemiş, bu yüzden aynı kökden sözcüklerde de vurgulamada belirgin farklaşma doğmuştur.

Örneğin vergében, entlássen, begléiten de görüldüğü gibi vurgu kök seslemde, ad türünden sözcüklerden Úrteil, Úrlaub da vurgu ön hecededir.

Ünlüleri etkileyen vurgunun kök seslemde yerleşmesinden başka, çeşitli ses kaymaları da Germen dillerini öteki dil gruplarından ayıran etkin nedenlerdendir. Ondokuzuncu yüzyılda J. Grimm değişen ünsüzleri tanınmış yasasıyle şöyle belirtmiştir.

1. Lautverschiebung

Grimm yasasına göre Hint Avrupa dillerindeki kapanma yada patlamalı ünsüzler Germen dillerinde ya daralma yada sürtünücüye dönmüştür. Bu değişmeler (İsa öncesi 1000 yıllarından 400 a kadar sürmüş olabilir).

b^h d^h g^h — b d g
b d g — p t k
p^h t^h k^h — p t k
p t k — f, p (th), h

örnek :

lat.	turba	got.	paurp
	decem		taihun
	duo		twai
	dens		tunpus
	genu		kniu
	genus		kuni
	pater		fadar
	pellis		fill
	tres		Preis
	mater		mother
	cornu		haurn
	cor		hairto
	octo		ahtau
	fagus		boka
	fero		baira
	fores		daur
	hortus		gards
	hostis		gasts
lat. H-A.	tu		pu
lat.	verto		wairpan ahd. werdan
	frater		bropar ahd. bruoder
	pecu		faihu ahd. fihu
	capio		hafjan
H.A.	skei		skeinan

Grimm yasasına uyum sağlamayan, ilk bakışta kural dışı görünen bazı sözcükler Danimarkalı dilbilimci Karl Verner'in araştırmaları sonucu açıklık kazanmıştır. Verner yasasına göre (1877)

p, t, k patlamalı ünsüzleri önündeki ünlü vurguluysa f, p (th), h değişimine, vurgunun daha önceki seslemde yada arka hecede olması durumunda b d g ötümlü seslerine dönüşür.

Hint-Avrupa kök dilindeki bu vurgu ayrılığı Germencede kaybolmuş, ancak Sanskritçedeki yazılarda vurgular belirtilmiş olarak saklandığından Vernerin bu dili incelemesi sonuçta etkin olmuştur.

Örnek :

Eski Hintçe	lat.	got.	ahd.
bhrátar	fráter	bropar	bruoder
pitá	patér	fatar	fater

Sözcüklerdeki vurgu ektiliğini kanıtlayan başka bir öge de bütün Hint-Avrupa dil ailesinde yaygın (Ablaut), kök hecedeki ünlülerin belli bir yasaya uyarak değişime uğramalarıdır.

Bu değişim iki türde oluşmakta; ya kısa seslem uzunla yer değiştirerek nicelik farklılığı doğar, reite-geritten, yada kök hecedeki ünlünün yalnız niteliğinin değişmesi söz konusu'dur binde, band, gebunden, lat. tega, toga

Binde - Band, Graben - Grube
gr. leipo - elipon - leloipa = verlassen
lat. sedeo - sedi = sitzen
kök dil : gên = Knie, Winkel
lat. genu got. Kniu
kök dil. nem/ = nehmen
got. niman, nâm, nêmum, numans

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi her iki tür ünlü değişmesini nitelik ve nicelik olarak, Hint Avrupa ve Germen dil ailelerinde izleyebiliyoruz. Bu değişimler tarihsel yönden Hint Avrupa dil ailesindeki vurgu sonucu ortaya çıkmış, bütün dillerde özel yapılarına göre eylemlerde dizeler oluşmuştur. (Ablautreihen).

Germen dillerinde bu ögeyi gelişmiş biçimde ve eylemlerde 6 grupta incelemek olasıdır.

1. reisan, rais, risum, risans - aufstehen
2. giutan, gaut, gutum, gutans = gießen
3. bindan, band, bundum, bundans = binden
4. niman, nam, n'mum, numans = nehmen
5. giban gaf, gêbum, gibans = geben
6. wakan, wok, wôkum, wakans = wachen

Germence yeryüzünde en büyük insan kitleleri tarafından (400 milyon) kullanılan dilleri kapsamakla Hint Avrupa=indogermen dillerinin en önemli kollarındandır. Coğrafî nedenlerle Germencenin 3 kısma ayrılarak incelenmesi gelenek haline gelmiştir : Kuzey, güney ve doğu. Kuzey Germence doğu kolunda İsveççe, Danca batı kolunu oluşturanlar ise Norveççe ve İzlandaca. Batı Germence Almanca, Frizce, İngilizceyi içine alır. Doğu Germenceyse Gotça, Burgundca ve Vandalcayı kapsar, bu diller bugün konuşulmamaktadır. Bazı dilbilimciler doğu ve kuzey Germenceye «Goto-Nordisch» ortak adını vererek bunlar arasında daha yakın dil bağıntılarının olduğunu kanıtlamak istemektedirler. Gotça Batı Gotların din adamı Wulfila (311-383) tarafından gerçekleştirilen İncil çevirisiyle Germen dilleri arasında önemli bir yer alır. Çeviri, çağının bilge bir kişisinin yapıtı olduğundan dilin inceliklerine özen gösterilmiş, en küçük dilbilgisel ayrıntılar kesin belirtilmiştir. Gotçayı bu çeviri yoluyla 4 üncü yüzyıldan bir belge olarak en eski Germen lehçesi kabul edebiliriz. Başka yazılı eserler 8 inci yüzyıldan sonra ele geçmiştir.

Batı Germenleri hakkında en eski bilgileri Romalılar çağında İsadan önce 4 üncü yüzyılda Kuzey denizi kıyılarına kadar giden gezgin 'Pytheas von Massilia' Teuton'ları yakından tanıyarak vermiştir. 'Tacitus' Germania'da Batı Germenlerin Ren ve Tuna kıyılarındaki bölgelerdeki yaşam biçimlerini, karakter özelliklerini ele almıştır. (İsadan sonra I. yüzyıl) Batı Germencenin yayılma biçimini aşağıdaki şemadan izleyebiliriz.

Batı Germence

Anglosaksonca	Eski Frizce	Eski aşağı Almanca	Eski Yüksek Almanca
1) Anglca	Hollandaca Felemenkçe	1) aş. Frankca	1) doğu, Ren orta Frankça
2) Saksonca		2) aş. Saksonca	2) Bavyara, Sueb Avusturya, lehçe.
3) Yütce, Kentçe İngilizce			Orta Yüksek Almanca
			Yeni Almanca

Germen dillerinin tanımlanmasında başta gelen özelliklerden dinamik vurgu sonucu adlarla eylemlerin çekimlerinde sadeleşmeler ol-

muştur. Bir başka yenilik de adlarla önadlarda zayıf çakimin ortaya çıkmasıdır. Eylemler kişi adıllarının kullanılmasıyla daha basit biçime indirgenmiş, soneklerinde gözle görülür kopmalar gerçekleşmiştir. Zayıf eylemler genellikle kök seslem ardına got. -ida ahd. -ita takısıyla geçmiş zamanı oluştururlar. Gotçada bu eylemler 4 gruba girer.

1) -jan - sokjan - suchen mikiljan - preisen
2) -ôn - salbon=salben, faginon=sich freuen
3) -an=haban - haben, liban=leben
4) -nan - fullnan=voll werden, mikilman=groß werden

Adlardaki zayıf çekimin belirgin yanı «n» burun, geniz ünsüzüyle oluşmasıdır.

örnek : guma=Mann
tekil : guma, gumins, gumin, guman
çoğul : gumans, gumane, gumam, gumans

Hint-Avrupa dil ailesinin eylemlerinde geçmiş zaman oluşturmaya yarayan Reduplikation - kök seslemin ilk ünsüzünün tekrarlanarak geçmişi belirtmek- Germen dillerinin en eski belgelerle kanıtlanmış olanı Gotçada görülmektedir.

Lat. pendeo - pependi=hängen
got. haitan, haihait/heißen, haihaitum, haitans
got. lêtan, lailot, lailotum, lêtans - lassen
got. gretan, gaigrot, gaigrotum, grêtans=weinen
got. saien, saia, saiso, saisôum, saians=säen

Yine Gotçadan izlediğimiz Präterita-Präsentia adı altında toplanan eylemler diğer dil gruplarıyla ortak ögeler taşımaktadır. Bu bölüme giren eylemler şimdiki zaman biçimleri ortadan kalkmış, geçmiş zamanı oluşturan (Perfekt) biçimi şimdiki zaman için kullanılmış kuvvetli eylemlerdir. Geçmiş zaman biçimi yeniden zayıf eylemlerin takısıyla oluşturulmuştur.

gr. oida = ich habe gesehen, ich weiß
Hintçe = veda=habe gesehen, ich weiß
lat. = novi=ich habe kennengelernt, ich weiß
vidi=ich habe gesehen, ich weiß
got. Wait = ich habe gesehen, ich weiß

Gotçada bu grup eylemlerden birkaç örnek verelim :
daug = taugt, kann = kenne, Parf = bedarf, ga-dars = wage, skal = soll, mag = kann, ga-nah = genügt, ga-mot = habe, mot = darf. Eylem çekimleri tekil ve çoğulda farklı olup, kural dışı biçimler gösterirler.

Grimm ses yasalarının ikincisi (2. Lautverschiebung) Eski yüksek Almancaya tüm öteki Germen dillerinden ayıran nitelikte olup patlamalı sesleri kapsar.

germ. p t k / pf, ff, f : s, ß, z, ts : kh, h

got.	engl.	nd.	ahd.	nhd.
taihun	ten	tein	zehan	zehn
twai	two	twei	zwêne	zwei
tunPus	tooth	tan	zan	Zahn
hairte	heart	hart	herza	Herz
papa	pope	Pape	pfaffo	Pfaffe
pund	pound	Pund	pfund	Pfund
paurp	thorp	Dorp	dorpf	Dorf
hilpan	help	helpen	helpfan	helfen
beitan	bite	biten	bizan	beißen
batiza	better	beter	bezziro	besser
Pata	that	dat	daz	das
greipan	gripe	gripan	grîfan	greifen
hlaupan	leap	lopen	hloufen	laufen
—	ship	Schipp	scif	Schiff
brikan	break	breken	brehhan	brechen
sakjo	sake	sake	sahha	Sache
ik	I	ii	ih	ich
motan	must	moeten	muozan	müssen
—	team	toom	zaum	Zaum
—	town	tuin	zun	Zaun

Bu değişimler 5 ve 6 ıncı yüzyıllarda oluşmuş ve 8 inci yüzyıl Eski Yüksek Almancasında değişmeler bitmiş durumdadır.

Yalnız Germen dillerinde saptanan bir başka öge de ses incelmeleridir. (Umlaut) Arka dil ünlülerinden kalın ses / a / sırasıyla ae > e > i sesine, sözcükte kendinden sonra gelen seslemde i, j, bulunursa dönüşür. Bu ses incelmeleri Kuzey ve batı kollarında saptan-

mış, Gotçanın belgesi 4 üncü yüzyıla ait olduğundan bu dilde rastlanmamıştır. Ses incelmeleri 8 inci yüzyıldan başlıyarak 12 inci yüzyıla dek sürmüş olmalıdır.

örnek : ahd. gast - gasti, gesti mhd. geste

maze - maezig, mhd. maezec
sconi - mhd. schoene
turi - mhd. tür
buoch - mhd. büechlin
kraft - krafti mhd. krefte
guot - güete
edel - edele
wurfil - wurfel
tuoch - tüechlin
tore - toerisch
man - mennisco mhd. mensche
magadi-mägede

Görüldüğü gibi önceleri a ünlüsünde başlıyan Umlaut daha sonra bütün ünlülerde gerçekleşmiştir.

Başka bir değişim de a - Brechung adıyla ve i / a / ile ilgilidir. i > e, u > o sonraki seslemde a, el, o ünlülerinin etkisiyle geçer.

kök dil : wiros lat : vir germ. wiraz ahd. wer
kök dil : nizdos lat. nidus ahd. nest
kök dil : iugam lat.iugum got. juk ahd. joh

8 inci yüzyıl başlarından 11 inci yüzyıl sonuna dek etkinliğini sürdüren Eski Yüksek Almanca ülkenin Benrather Linie olarak adlandırılan çizginin güneyinde (Benrather Linie : Eupen, Aachen, Linnich, Grevenbroich, Benrath, Siegen, Kassel, Nordhausen, Dessau, Wittenberg, Frankfurt an der Oder, Birnbaum an der Warthe, Elbing) kalan bölgelerde konuşulan dildir. O çağlarda okuma yazma bilen azınlığı genellikle rahipler oluşturduğundan yaşadıkları manastırlarda bulunan belgeler bu dilde elimize geçebilen kaynaklardır. Güney ve orta Almanyada en tanınmış manastırlar arasında St. Gallen, Fulda, Reichenau, Trier, Würzburg, Bamberg, Weißenburg, Frankfurt, Mainz, Worms, Speier'i sayabiliriz.

Yukarda kısaca değindiğimiz ünlü ve ünsüzlerdeki değişmelerden başka bu süreç içinde dilde ödünç sözlük ve sözdizimi yönünden de büyük aşamalar gözlemekteyiz. Yazı dili gelişerek ilerlemekte, bir yandan da din adamlarının lehçe farklarının etkisiyle bulunan belgeler dilde çok karışık bir görünüm göstermektedir. Bu nedenle Eski Yüksek Almancanın dilbilgisi de Gotçanınki gibi kesin ve açık kurallarla belirlenemez. Metinlerin yorumlanması o yöredeki yaygın dil ayrıntılarının araştırılarak belirlenmesini gerektirir, bu da dil üzerine genel açıklamalar yapmamızı geniş ölçüde engellemektedir.